

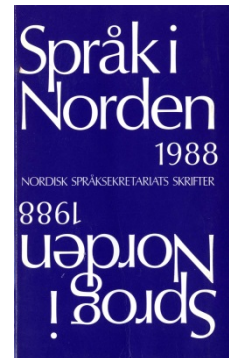
Sprog i Norden

Titel: Inhemskt och främmande. Inlägg till Jón Hilmar Jónssons föredrag
Tendenser og tradisjoner i islandsk orddannelse

Forfatter: Birgitta Lindgren

Kilde: Sprog i Norden, 1988, s. 34-38

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Inhemskt och främmande

Inlägg till Jón Hilmar Jónssons föredrag *Tendenser og tradisjoner i isländsk orddannelse*

Av Birgitta Lindgren

Främmande ord

Huvuddelen av Jón Hilmar Jónssons föredrag ägnas åt frågan om inlåningen av främmande ord. Isländskan skiljer sig här klart från de övriga nordiska språken i sitt stora motstånd mot lexikalisk påverkan från främmande språk. Hur är det då med övriga nordiska språk i denna sak? Det vore intressant med en jämförande historisk undersökning för att se om de skiljer sig åt och om det har skett någon ändring i inlåningen under tidernas lopp. Det svåra blir givetvis att reda ut hur öppenheten mot inlån skall mätas eller skattas. Att inlåningen från engelskan blivit vanligare efter andra världskriget vågar vi utan vidare fastslå. Men var inlåningen förr från andra kulturellt ledande språk mindre? Finns det i dag någon skillnad mellan danska, norska, svenska på denna punkt? Mitt eget spontana intryck är att svenskan numera är mindre benägen än danska och norska att ta in direkta lån. En översiktlig genomgång av den danska, norska och svenska nyordsboken verkar bekräfta detta intryck.

Ordbildningsalternativ

I föredraget anges fyra sätt att gå till väga när ett språk ställs inför nya eller främmande begrepp: 1) att inlemma det främmande ordet som *lånord*, 2) att med utgångspunkt i det främmande ordets struktur göra ett *översättningslån* med inhemskt material, 3) att ge ett existerande ord en ny betydelse som *ersättningsord*, 4) att med utgångspunkt i det främmande ordets referens återge det på ett självförklarande sätt och göra ett *nyord*, vilket enligt den isländska språkvetenskapliga terminologin innebär ett helt

nytt ord skapat med inhemskt material, medan det i övriga Norden också kan innefatta ord som tillkommit på något av de andra sätten (1-3).

Alternativ 2, översättningslån, kan kallas indirekt lån. Alternativ 3 borde också kunna innebära indirekt lån, om det t.ex. gäller betydelselån. Ta som exempel den bildliga betydelsen av *gräsrot* och *hök* efter motsvarande bruk i engelskan. Naturligtvis behöver alternativ 3 inte innebära ett sådant lexikaliskt beroende av ett främmande språk. Man kan t.ex. välja ett inhemskt ord som inte direkt motsvarar bakomliggande främmande ord. Ett exempel på detta i isländskan är väl *sími* 'tråd' för *telefon*. Det märkliga är att det är mycket svårt att komma på några sådana exempel i svenskan. Kanske följande kan duga. De vanligaste svenska slangbenämningarna för 'narkotika' är *knark* och *tjack*. Båda dessa ord är inhemska och alltså inte lexikaliskt beroende av några amerikanska förbilder, t.ex. *junk* och *dope*. Såväl *knark* som *tjack* är exempel på betydelseförändring hos redan existerande slangord. *Knark* betydde tidigare 'sup' och *tjack* 'stöldgods'. Med alternativ 4 får vi ord som *teckenruta* för eng. *display*, *infartsparkering* för eng. *park-and-ride*.

Genomskinlig ordbildning

Alternativ 4, nyorden, intar en mycket central plats i isländskan. I presentationen av alternativen talas det i detta sammanhang om "genomskinlig ordbildning". Det förefaller som om det bara skulle vara alternativ 4 som ger "genomskinliga ord", men rimligen kan ju både alternativ 2 och 3 ge samma resultat. Ex. *kedjehus* (efter tyska *Kettenhaus*), *papperstiger* (ytterst efter motsvarande kinesiska ord) samt de tidigare nämnda *gräsrot* 'den vanliga människan' och *hök* 'krigsivrare'.

Den starka tendensen i isländskan till "genomskinlig ordbildning" uppges vara en effektivare försvarsmekanism mot införande av främmande ordstoff än en medvetet puristisk inställning. Här skulle det vara intressant att veta hur t.ex. svensken i allmänhet ställer sig inför sådana val som *display*: *teckenruta*. Om man föredrar *teckenruta* är det då för att man tycker att ordet så bra täcker innebörden, eller är det bara för att ordet ser inhemskt ut?

Alltför komplexa, alltför konkreta

I föredraget tas också upp att inhemska ord som eftersträvar största möjliga genomskinlighet kan bli alltför komplexa. Det gäller kanske speciellt längden.

Men de inhemska motsvarigheterna kan också bli mer konkreta än bakomliggande främmande ord. Som exempel ges isl. *myndband* (bildband), som ju bara svarar till det konkreta innehållet (rättare en del av det) av *video*. Ett exempel från svenskan är det redan nämnda *teckenruta* för *display*. *Teckenruta* är så precist beskrivande att det bara täcker en delbetydelse hos *display*. För andra delbetydelser får vi ta andra ord, t.ex. *bildskärm*. Nu är det ju inte alls så att inhemska ord är sämre om de bara motsvarar delbetydelser hos ett främmande ord.

Jón Hilmar Jónsson tar i sitt föredrag upp fall där man kan ställa upp flera inhemska benämningar mot ett främmande ord. Han illustrerar detta med hur en engelsk-isländsk ordbok återger betydelsen hos eng. *project* med fem olika isländska ord. Han säger att man här har ett exempel på att isländskan saknar ett entydigt uttryck för engelskans *project*. Jag menar att det inte är en helt korrekt framställning. Vad detta exempel visar är dels att *project* inte är entydigt i engelskan, dels att det för dessa olika betydelser kan finnas synonymer i isländskan. Vi kan jämföra med hur ett ord som *fat* behandlas i en svensk-engelsk ordbok. Följande engelska ord finns i förklaringen: *dish, basin, saucer, barrel, cask, butt, hogshed, vat, drum, wood*. Det vore lika meningslöst här att säga att engelskan saknar ett entydigt ord för *fat*.

Direkt referens

I föredraget redogörs vidare för principerna för bedömning av ett uttrycks lämplighet. Den första principen gäller uttryckets förhållande till referenten. Man skall eftersträva *en så direkt och otvetydig referens som möjligt*. Det kan ibland leda till att man föredrar det främmande ordet. Vi kan se på ett exempel från svenskan.

När ordet *tejp* infördes i betydelsen 'självhäftande klisterremsa' var det förstås entydigare i sin referens än de direkta motsvarigheterna *remsa* och *band*, som ju kan åsyfta många olika slags

remsor eller band. För en annan betydelse av det engelska *tape*, nämligen 'band till bandspelare', kom man däremot att välja en inhemsk benämning: *band*, ibland förtydligt *ljudband*.

Det är intressant att konstatera att vi ibland accepterar mångtydigheten (som i *band*), ibland hellre föredrar ett främmande ord för att undvika den (som i *tejp*). Argumentet att *tejp* liksom *chips*, *display* m.fl. är att föredra eftersom de är entydiga gäller förstås inte i det långivande språket. Engelsktalande har alltså samma problem (om det nu är ett problem) med dessa ord som vi har med *band* och som vi skulle ha om vi använde förslagsvis *flisa* respektive *visare* i stället för *chips* och *display*.

Anpassning till språkstrukturen

Den andra principen som tas upp när det gäller att bedöma ett uttrycks lämplighet gäller anpassningen till språkstrukturen. Enligt Jón Hilmar Jónsson innebär detta att lånord i princip måste uteslutas som alternativ. Detta verkar vara en mycket sträng bedömning om man med anpassning till språkstrukturen avser att ordet skall passa in i ljud- och böjningssystemet. Med justeringar av stavning eller uttal, ibland av ändelse, anpassar sig en hel del främmande ord formellt sett väl till svenskan. Men det är möjligt att islänningar reagerar annorlunda i denna fråga. Även om t.ex. *mótor* till det yttre förefaller lika lätt att skriva, uttala eller böja på isländska som det inhemska *hreyfill* uppfattas det kanske ändå som så främmande att det är svårpassbart.

I anslutning till detta tar Jón Hilmar Jónsson upp frågan hur långt man skall gå med att utnyttja och eventuellt återuppväcka äldre ordbildningsmönster. I ett annat avsnitt ges exempel från isländskan som *mótald* för *modem*, *fónan* eller *fæni* för *fonem* och *mæmir* för *monitor*. Detta är i svenskan inte något problem – helt enkelt därför att en sådan återgång till ett äldre ordbildningssätt väl aldrig förekommer. Det är svårt att komma på något exempel. Det skulle möjligen vara *dumska* till *dum* bildat i analogi till *ondska*.

Kommunikationssvårigheter

I diskussionen om inlemmandet av ordet *bridge* i isländskan kommer Jón Hilmar Jónsson in på sådana ändringar av ett främ-

mande ord som delvis döljer ordets främmande upphov. *Bridge* är inte en acceptabel isländsk stavning. Formen *brids* eller *bridds* skulle vara bättre. Men eftersom /ds/ inte förekommer i denna ställning i inhemska ord skulle formen *briss* vara att den som bäst passade in i strukturen. Det sägs emellertid att språkbrukaren kan uppfatta sådana ändringar som stridande mot ändmålsenlig kommunikation. Samma tanke tas också upp i diskussionen om ett isländskt ord för *modem*. Valet av *mót-* i *mótald* för *modem* skulle bidra till att anknytningen till *modem* går förlorad. Vidare sägs att motståndet mot att ta in främmande ord kan göra att ordförrådet inte utvecklar sig i överensstämmelse med språkbrukarens behov av kommunikationsmässig anpassning till den moderna världen. Jón Hilmar Jónsson går inte närmare in på vad som avses med detta. Gäller det kanske det faktum att lexikaliska likheter mellan två språk gör det lättare för en språkbrukare som kan det ena språket att lära in det andra? Är inte detta bara en anpassning på ytan? Det viktiga är väl att det finns ett uttryck för ett visst begrepp i det språk man jämför med, inte att det finns en lexikalisk överensstämmelse.

Om valet står mellan att ta in ett främmande ord och att välja ett inhemskt ord bör nog lexikalisk likhet med ett annat språk bedömas som mindre tungt vägande än vissa andra argument. Ordet *havsteknik* liknar ju på intet sätt det engelska *off shore*, men är ändå att föredra. Svenskan har gjort samma val, dvs. efter en viss vacklan mellan ett inhemskt och ett främmande ord föredragit det inhemska ordet, i fall som *mål* (fotboll): *goal*; *tändare*: *lighter*; *datamaskin*: *computer*.

I en diskussion tidigare sades att det vore synd om isländskan valde en inhemska benämning, som t.ex. *eyðni* i stället för att ta det engelska *aids*. Varför vore det synd? För att kunna kommunicera på engelska måste islänningar ändå lära sig hur varje begrepp uttrycks på engelska; finns det då en lexikalisk likhet mellan språken är det kanske en vinst. Men självfallet fungerar *eyðni* utmärkt i isländskan oavsett vad det heter på andra språk.